

Н.В. Заяц (Мінск)

Жанравыя асаблівасці прозы Васіля Зуёнка

Інтэграцыя і ўзаемаўплыў родава-жанравых прыкмет, уласцівыя літаратуры розных гістарычных перыядаў, актывізаваліся і асабліва інтэнсіўна праходзяць на сучасным этапе. Гэта нараджае новыя індывідуальна-аўтарскія мастацкія структуры, якія ўзнікаюць на мяжы розных родаў, і вядзе да жанравага абнаўлення і ўзбагачэння літаратуры. Беларуская вербальная культура канца XX – пачатку XXI стагоддзя надзвычай багатая на творы, якія не ўпісваюцца ў рамкі класічных жанраў з-за свайго родавага сінкрэтызму.

Інтэнсіўным ўзаемапранікненнем прыкмет двух літаратурных родаў – лірыкі і эпасу – пазначана творчасць самабытнага сучаснага пісьменніка Васіля Зуёнка. Вядомы шырокай чытацкай аўдыторыі найперш як паэт, на працягу апошняга часу ён актыўна асвойвае прозу, стварае ўласна-аўтарскія жанры (элегіі, эцюды). Традыцыйна ў літаратурнаўстве тэрмін “*элегія*” замацаваны за лірычнымі вершамі, у якіх выяўляюцца смутак, туга, меланхолія, выкліканыя асабістым няшчасцем ці сацыяльнай неўладкаванасцю. Тым не менш аўтар невыпадкова так назваў сваю прозу. “Доўгі час, – адзначае В. Зуёнак, – не рашаўся я аб’явіцца ў друку, бо ніяк не мог вызначыць (перш за ўсё для самога сябе): што ж гэта такое выходзіць з-пад майго пяра? Апавяданне? Унутрана адчуваў: не <...>. Эсэ? Таксама штосьці не стасавалася... многа было перабрана варыянтаў – і прамых, і апісальных, – пакуль раптоўна і шчасліва не прарэзалася, не ўспыхнула аднойчы: “а чаму б не элегія?..” <...> Элегія жыцця” [3, с. 98].

“Элегіі жыцця” адлюстроўваюць уласцівы пісьменніку спосаб мастацкага мыслення, якое можна акрэсліць як *лірыка-філасофскае, эсэістычнае*, што можа выяўляцца ў адвольных жанравых формах: апавяданне (“Гуртавое” Я. Брыля), нарыс (“Зямля пад белымі крыламі” У. Караткевіча), аповесць (“Загадка Багдановіча” М. Стральцова), раман (“Францыск Скарына, або Сонца маладзіковае” А. Лойкі). Дарэчы, некаторыя літаратуразнаўцы

менавіта ў эсэістыцы, прынамсі ў “Вопытах” М. Мантэня, бачаць адзін з вытокаў лірычнай прозы [6, стб. 451]. Ужо з аўтарскай жанравай характарыстыкі відаць, што элегіі ў прозе – творы памежныя, сінтэзныя, маюць адзнакі двух літаратурных родаў. Ад лірыкі элегіі В. Зуёнкі ўзялі найперш змест і настрой – журботны, жалобны, суб’ектывізацыю аповеду, сэнсавую насычанасць, шматмернасць вобразаў. Эпічнай “спадчыннасцю” твораў стала пэўная выяўленасць сюжэта, элементы характаралогіі, асэнсаванне сацыяльных сувязяў. Аднак адносіны двух родаў у тэкстах даволі складаныя і вызначаюцца неаднастайнасцю, адметнасцю ў кожным канкрэтным выпадку. Названыя рысы дазваляюць адносіць элегіі В. Зуёнкі да такой стылявой разнавіднасці прозы, як *лірычная*, ключавыя прыкметы якой найперш і абумоўлены суіснаваннем і ўзаемадзеяннем у яе плыні ўласціва сцяў лірыкі і эпікі.

Відавочна, што вялікую ролю ў лірызацыі праявілі твораў В. Зуёнкі адыграў яго багаты паэтычны вопыт. Як і ў вершах, у элегіях арганізацыйным сэнсавым і кампазіцыйным цэнтрам выступае лірычны герой, светаадчуванне якога максімальна набліжана да аўтарскага і нават тоеснае яму. Такім чынам, у творах рэчаіснасць узаўяляецца не столькі ў яе аб’ектыўнай дадзенасці, колькі праламляючыся праз індывідуальную свядомасць суб’екта. Таму “тое, што мы называем лірызмам (у строгім сэнсе слова) прозы, – па словах даследчыка Э. Бальбурава, – трэба звязваць з суб’ектыўнай сферай аўтара, з пранікненнем у тэкст аўтарскай усхваляванасці. Меры і формы гэтага пранікнення разнастайныя” [1, с. 39].

Паводле ролі суб’екта ў пабудове сюжэта праявіліся элегіі В. Зуёнкі можна ўмоўна падзяліць на тры групы. У адных творах “суб’ектыўная сфера аўтара” падпарадкоўвае сабе ўсю мастацкую структуру (“Куды павёў лапаць”, “Паўстанак з літарай «Л»”, “Ці помніш ты?”). Асаблівую значнасць пры гэтым набывае лейтматыў, які разам з вобразам аўтара / лірычнага героя выконвае структураўтваральную функцыю. Эпічныя фрагменты арганічна ўваходзяць у тэкст, аднак займаюць дапаможнае становішча, з’яўляюцца зыходнымі

момантамі для роздумаў пісьменніка. Такія элегіі можна назваць “лірычнай прозай” у вузкім, жанравым значэнні.

У іншых творах таксама дамінуе лірыка, аднак лірычнае перажыванне суб’екта аб’ектывізуецца праз вобразы-персанажы, аўтарскі і “персанажны” планы ў такіх творах пераплятаюцца, сумяшчаюцца (“Аднойчы на схіле неба...”, “Дзяцей шкада...”). Выкарыстоўваецца асаблівая структура – “персанальная” форма аповеду (Ю. Ман), пры якой аўтар не проста становіцца на пункт гледжання таго ці іншага персанажа, а так зліваецца з ім, што свядомасць героя выступае адмысловым аптычным прыборам, праз які пісьменнік бачыць рэчаіснасць. Апавяданне вядзецца ад трэцяй асобы, знешне аб’ектыўнае, аднак персанаж з’яўляецца не толькі яго аб’ектам, але і суб’ектам. Пісьменнік глядзіць на свет вачамі малога Андрэйкі (“Аднойчы на схіле неба...”) або падлетка Змітрака (“Дзяцей шкада...”) і па-дзіцячы абвострана ўспрымае навакольнае жыццё.

У элегіях трэцяй групы адзнакі лірыкі заўважна змяншаюцца на карысць эпасау: пісьменнік выступае ў ролі апавядальніка, сюжэт грунтуецца на развіцці падзеі, а не перажывання, лірызм жа выяўляецца тут галоўным чынам праз эмацыйную афарбоўку, а таксама дзякуючы аўтарскім адступленням (“Супоня”, “Штаны”, “Чаравікі для баўэра”, “Электрашокер”). Дзеянне твораў развіваецца на шырокім “эпічным” фоне: трывожныя сталінскія гады і вайна, гарбачоўская перабудова, вадгукі Чарнобыля, сучаснае жыццё беларускай вёскі з яе п’янствам, экалагічнымі праблемамі, неперспектыўнасцю. Аднак аўтара цікавіць не столькі “стан сацыяльнага быцця” (Г. Паспелаў), колькі яго ўздзеянне на лёс асобнага “маленькага” чалавека. Пісьменнік даследуе яго ўнутраны свет, пранікае ў душу і бачыць там разгубленасць, абьякавасць, бязвер’е – менавіта таму яго элегіі трывожныя, тужлівыя, напоўнены болем за чалавека, якога аўтар узводзіць у звышкаштоўнасць.

Празаічныя элегіі, такім чынам, папоўнілі і разнастаілі багаты мастацкі набытак В. Зуёнкі, засведчылі імкненне пісьменніка да творчых пошукаў і эксперыменту, выявілі яшчэ адну грань яго таленту.

Калі элегіі друкаваліся толькі ў перыёдыцы, то іншыя ўзоры яго немалога прайзвішчага набытку, у тым ліку і аўтарскія “эцюды”, прадстаўлена ў кнізе “Паміж небам і зямлёю: літаратурна-лінгвістычныя эсэ, эцюды, падарожныя нататкі” (2009). Тэксты валодаюць асноўнымі прыкметамі эсэ: ім уласцівы падкрэслены суб’ектыўнасць у думках і ацэнках, многія з іх невялікія па аб’ёме (гэта датычыць у першую чаргу эцюдаў), маюць вольную кампазіцыю, устаноўку на размоўную інтанацыю, іх мова вобразная і афарыстычная. “Эсэ, – адзначае Г. Кісліцына, – характарызуецца якраз родавай “нявызначанасцю”, “няўлоўнасцю”, якая прымушае гэты жанр увесь час перарастаць свае жанравыя межы. Неакрэсленасць эсэ, закладзеная ў яго прыродзе, дазваляе азначаць гэтым тэрмінам вялікае кола з’яў – ад літаратурнага нарыса да споведзі. Відзмяняючыся ад аўтара да аўтара, эсэ істотна наглядна дэманструе ідэю інтэграцыі жанраў” [5, с. 13–14]. У беларускім слоўным мастацтве эсэ выступае ў розных жанравых мадыфікацыях: так, у творчасці З. Бядулі гэта абразкі, Я. Брыля і Ф. Янкоўскага – лірычныя мініяцюры, у А. Разанава – філасафемы, у Л. Галубовіча – зацемкі, у Ю. Станкевіча – мікрапраза. В. Зуёнак для сваіх твораў, акрамя традыцыйнага тэрміна “эсэ”, выкарыстоўвае паняцце “эцюд”. Аднак пры ўсёй адметнасці і “пазажанравасці” мініяцюры розных пісьменнікаў аб’ядноўвае адно: сэнсава-кампазіцыйнае ядро твораў – заўсёды асоба мастака.

У эсэ і эцюдах В. Зуёнак выказвае свае адносіны да пэўных праблем рэчаіснасці, прычым кола з’яў сацыяльнага і літаратурнага жыцця, закранутых пісьменнікам, вельмі шырокае. Творы вызначаюцца праблемна-тэматычнай і жанравай разнастайнасцю: сярод іх пейзажныя замалёўкі (“На хвалях лясной дарогі...”, “Ляцела зярнятка...”), лірыка-філасофскія мініяцюры (“На чоўне месяца...”, “Далёка – блізка...”), этымолага-лінгвістычныя нататкі (“Цівалі”, “Прывезенае і згубленае”), развагі над тэкстамі класікаў і сучаснікаў.

Творы будуецца пераважна па прынцыпу асацыятыўнасці, што абумоўлівае іх лірычную кампазіцыю. Назвай аднаго з іх – “Асацыяцыі” – пісьменнік свядома арыентуе чытача на своеасабліваць тэксту – змест яго

ўяўляе сабой складаны асацыятыўны ланцужок. На такой аснове ўзнік і эцюд з метафарычнай назвай “Поўнагалоссе” (у ідэйна-тэматычных адносінах ён выразна пераклікаецца з вершам В. Зуёнка “Адвучылі беларусаў гаварыць па-беларуску...”, дзе думка пра сучасны стан роднай мовы раскрываецца ў сканцэнтраваным выглядзе – мова лірыкі патрабуе лаканізму). “Вольны” жанр праявіўся ў гэтым эцюдзе дае пісьменніку магчымасць паразважаць, падумаць, супаставіць жыццёвыя з’явы. Многія лірычныя творы В. Зуёнка пабудаваны ў форме запытанняў. Дыялагічнасць, прамая звернутасць да рэцыпіента-чытача – характэрная адзнака стылю пісьменніка, творцы экстравертнага тыпу. Гэтая рыса паэзіі В. Зуёнка ёсць і адной з жанравых прыкмет эсэістыкі і выяўляецца ў многіх творах, у тым ліку ў эцюдзе “Поўнагалоссе”. Пісьменнік шукае адказ на няпростое пытанне: калі беларус на поўны голас гаварыць на сваёй мове (*“Калі наступіць яно, беларускае поўнагалоссе...”*).

Лірычны грунт “малой” прозы В. Зуёнка вельмі трывалы. Калі, напрыклад, мініяцюры А. Разанава косяць пераважна філасофскі характар, творы С. Дубаўца вызначаюцца глыбістым і заостраным характарам, то В. Зуёнка ў эсэістыцы ідзе шляхам Я. Брыль, прызнанага майстра менавіта лірычнай мініяцюры. Брылёўская школа адчувальна ў многіх Зуёнкавых творах. Эцюды пісьменніка, як і творы яго старэйшага калегі, – гэта “сонечныя промні”, што надаюць звычайным рэчам і з’явам нечаканае асвятленне. У адной з мініячур Я. Брыль, магчыма, безадносна да якога-небудзь творцы запісаў: “Гэта ўсё-такі надзейнае, гэта застаецца, – словы, абзацы, старонкі, добра зробленыя, умацаваныя разумным сэрцам, якое іх само перажыло, адчула. Каб адчувалі, перажывалі і іншыя” [2, с. 144]. Яго ўласнае слова знайшло эмацыйны водгук у сэрцы В. Зуёнка: народжаныя брылёўскай творчасцю перажыванні выліліся ў надзвычай паэтычны і арыгінальны эцюд “Сонца з-за ліпы”. На гэтую мініяцюру варта звярнуць асаблівую ўвагу з прычыны яе адметнай структуры і родавай сутнасці: яна складаецца з трох розных у жанравых адносінах частак, дзве з якіх – “Добра працуецца” і “Няцяжка здагадацца...” – праявіліся, трэцяя – вершаваная. Першая ўяўляе згадку пра сустрэчу з Я. Брылем:

выкарыстоўваецца форма прамога выяўлення аўтарскіх эмоцый, дзённікавая структура. Пачуццё пісьменніка з яшчэ большай непасрэднасцю раскрываецца ў другой частцы, чаму спрыяе форма сяброўскага ліста. Апошняя частка эцюда – лірычны верш “Снежная імпрэсія”, у які ўводзіцца цытата з Я. Брыля. Арыгінальны ў родава-жанравых адносінах эцюд “Сонца з-за ліпы” напісаны на такім мастацкім узроўні, што дазваляе разглядаць яго як выдатны ўзор сучаснай беларускай эсэістыкі ў яе класічнай, лірычнай плыні.

Уласцівая эсэістыцы дыялагічнасць рэалізуецца ў В. Зуёнка не толькі праз пыталную форму, але і, відавочна, праз шматлікае цытаванне, рэмінісцэнцыі з твораў іншых аўтараў – праз апеляцыю да літаратурнага вопыту папярэднікаў. Асабліва інтэнсіўна гэтая рыса выяўляецца ў літаратурна-лінгвістычных эсэ. Г. Кісліцына, прасочваючы тэндэнцыі развіцця “малой” прозы, звяртае ўвагу на адну з дамінантных рыс сучаснай эсэістыкі – збліжэнне з крытыкай, літаратуразнаўствам. У дачыненні да мільярд В. Зуёнка гэтая заўвага надзвычай актуальная: шматлікія творы з’яўляюцца своеасаблівымі літаратурна-крытычнымі нататкам, якія ўтрымліваюць каштоўныя ўспаміны пра сустрэчы з пісьменнікамі іх мастацкім набыткам. В. Зуёнак разважае над творамі айчынных і рускіх класікаў і сучаснікаў, пранікае ў таямніцы іх творчай лабараторыі, спрачаецца з некаторымі момантамі (“З Янкам Купалам”, “Даляглядамі “Ногай зямлі”, “Згубіцца, каб застацца...”, “Паэзіі птушка чароўная”, “Вялікіміце, бярозы...”, “Маска”).

Як правіла, змест літаратурна-лінгвістычных эсэ складаюць развагі В. Зуёнка над набыткам толькі тых аўтараў, мастацка-эстэтычная пазіцыя якіх адпавядае яго ўласным поглядам. Крытэрыем адбору “матэрыялу” для твораў, такім чынам, становіцца духоўная блізкасць пісьменнікаў. Тым не менш назіранні Зуёнка-паэта і проста чытача над творчасцю іншых не адцягненыя, не абстрактныя, яны спалучаюцца з прафесійным літаратуразнаўчым аналізам. Эсэ В. Зуёнка адпавядаюць важнаму моманту, які спрыяе з’яўленню сапраўднай крытыкі: “Твор павінен стаць здабыткам душы крытыка. Але, каб такое здарылася, патрэбна ўнутранае судакрананне з высокамастацкімі творамі” [4, с.

109]. Безумоўна, Зуёнкавы тэксты не “чыстая” крытыка, яны напісаны “на стыку” навукі і мастацтва, прычым мастацкі, паэтычны пачатак у іх дамінуе, хаця і не захіляе глыбокага навуковага доследу. Аўтар выступае ў першую чаргу як творца, паэт, а толькі потым – як літаратуразнаўца і крытык. Літаратурна-лінгвістычныя эсэ пісьменніка самі ўспрымаюцца як Паэзія, выяўляюць шырокі круггляд і жыццёвы вопыт, сведчаць пра глыбіню думкі і вялікую літаратурную дасведчанасць.

Такім чынам, жанравая спецыфіка прозы В. Зуёнкі заключаецца перадусім у актыўным ўзаемадзеянні лірычнага і эпічнага – тэксты створаны ў рэчышчы агульнай для сучаснай вербальнай культуры гендэнцыі да сінтэзу розных мастацкіх з’яў. У праявітых творах В. Зуёнкі раскрываецца як пісьменнік лірыка-філасофскага, эсэістычнага складу мыслення што ўвасабляецца як у традыцыйных (эсэ), так і ў аўтарскіх формах (элегія і эцюд).

Літаратура

1. Бальбуров, Э.А. Поэтика лирической прозы (1960–1970-е годы) / Э.А. Бальбуров. – Новосибирск : Наука, 1985. – 132 с.
2. Брыль, Я. Пробліскі : мініяцюры / Я. Брыль. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 173 с.
3. Зуёнкі В. Паэту насце к адкрыты свет... : [гутарка Н.Заяц з В.Зуёнкі] // Роднае слова. – 2003. – № 6. – С. 96–99.
4. Каваленка, В.А. Праблемы сучаснай беларускай крытыкі / В.А. Каваленка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977. – 192 с.
5. Кісліцына, Г.М. Лірычная мініяцюра як жанр беларускай літаратуры / Г.М. Кісліцына. – Мінск : Беларус. навука, 2000. – 118 с.
6. Соболевская, О.В. Лирическая проза / О.В. Соболевская // Литературная энциклопедия терминов и понятий ; под ред. А.Н.Николюкина. – М., 2003. – Стб. 450–452.